

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.226(477)

НАКЛЕП У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ЗА ТА ПРОТИ (СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Храмцов О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Розглядаються підстави криміналізації такого суспільно небезпечного діяння як клевет. Наголошується на тому, що його криміналізація відповідає всім необхідним принципам. Пропонуються шляхи вдосконалення практики застосування норм про злочини проти честі та гідності особи.

Ключові слова: клевет, честь, гідність, криміналізація, декриміналізація, кримінальна відповідальність.

Аннотация: Рассматриваются основания криминализации такого общественно опасного деяния как клевета. Указывается на то, что её криминализация соответствует всем необходимым принципам. Предлагаются пути усовершенствования практики применения норм о преступлениях против чести и достоинства.

Ключевые слова: клевета, честь, достоинство, криминализация, декриминализация, уголовная ответственность.

Annotation: The article deals with the base of the criminalization of such socially dangerous act as slander. Indicates that its criminalization conformity to all the essential principles. We propose the ways of improvement of practice of application of norms of the offences against the honor and dignity.

Key words: slander, honor, dignity, criminalization, decriminalization, criminal liability.

Політична криза та нестабільна соціальна ситуація в Україні негативно впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства та державних органів. Це стосується і процесу законотворення. Яскравим прикладом цього є прийняття, а потім часткова відміна Верховною Радою пакету законів від 16 січня 2014 року.

Нашим завданням не є оцінка процедури їх прийняття, процедури відміни і т.д. Спробуємо оцінити окремі з них з позиції теорії криміналізації, яка взагалі, на наш погляд, була забута як розробниками цих законів, так і їх противниками. Зрозуміло, це стосується лише законів про кримінальну відповідальність. Ця стаття присвячена проблемам кримінальної відповідальності за клевет. Чи потрібна вона в Україні чи ні. Цій проблемі останнім часом приділяється мало уваги, бо це діяння не є злочином. А чи відповідає така ситуація принципам криміналізації (декриміналізації)? Спробуємо дати відповідь на вказане питання. Для цього скористаємося класифікацією принципів криміналізації (декриміналізації), яку дає Г.О. Злобін. Він розподілив вищевказані принципи на два основних види: 1) принципи, які виражають об'єктивну необхідність та політичну доцільність установлення кримінальної відповідальності (соціальні, соціально-психологічні принципи криміналізації – суспільної безпеки; відносної розповсюдженості діяння; співрозмірності позитивних та негативних наслідків криміналізації; кримінально-політичної адекватності криміналізації; 2) принципи, які визначаються вимогами внутрішньої несуперечливості норм права (системно-правові принципи). Системно-правові принципи криміналізації, у свою чергу, включають у себе загальноправові, які обумовлені вимогами

несуперечливості одна одній систем норм кримінального та інших галузей права (принципи конституційної адекватності; міжнародно-правової необхідності та припустимості криміналізації; процесуальній можливості переслідування) та кримінально-правові, які визначаються внутрішніми закономірностями системи чинного кримінального законодавства (принципи безпрогальності та ненадмірності заборони; визначеності та єдності термінології, повноти складу, економії репресії) [1, с. 78].

Таким чином, якщо дотримуватись розгорнутої класифікації принципів криміналізації Г.А. Злобіна, то можна виділити дві основні групи принципів: 1) системно-правові; 2) соціальні та соціально-психологічні.

Системно-правові принципи криміналізації можуть бути розділені на загальноправові та кримінально-правові. Під кримінально-правовими системними принципами криміналізації слід визнавати сукупність правил, які обумовлюються внутрішніми закономірностями системи кримінального законодавства. Першим таким принципом є принцип повноти складу, під яким розуміється конкретність та визначеність кримінально-правової норми. Для криміналізації того чи іншого суспільнонебезпечного діяння необхідно повно описати в законі ті ознаки, які безпосередньо характеризують склад злочину та відрізняють його від інших злочинів. На думку В.М. Кудрявцева склад злочину є інформаційною моделлю злочину певного виду, яка закріплена у кримінальному законі. Ця модель створюється в результаті узагальнення ознак усіх злочинів цього виду. В результаті отримуємо...чіткий опис їх основних якостей [2, с. 73]. На нашу думку, склад такого злочину, як клевет був досить повно сформульований наукою кримінального права.

Досить близьким до принципу повноти складу є принцип визначеності та єдності термінології. «Криміналізація в законі любого суспільно небезпечного діяння повинна проводитись у визначених з точки зору мови термінах, які є єдиними для чинного кримінального законодавства» [3, с. 238]. На нашу думку, при описуванні елементів складу цього злочину не будуть застосовуватись нові поняття, які не застосовуються у кримінальному праві взагалі. Ці терміни досить давно вже вживаються і не має необхідності додатково їх розшифровувати у кримінальному законі.

Принцип визначеності та єдності термінології тісно пов'язаний з досить серйозною проблемою – проблемою співвідношення формального та оціночного у кримінальному праві. М.І. Ковальов справедливо вказує на те, що надмірно оціночна норма... породжує труднощі на практиці, бо вона окреслює лише контури злочинного діяння, залишаючи за судьбою встановлення його дійсного змісту [4, с. 170]. Але разом з тим слід погодитись із В.В. Питецьким, який вважає, що застосування оціночних понять з їх конкретною формою дозволяє надати закону необхідні якості (повноту, гнучкість та динамізм) [5, с. 4].

Автор погоджується з тими авторами, які вважають, що питання про те чи є відомості, які поширюються при наклепі такими, що наносять шкоду його честі та гідності вирішує сам потерпілий. Саме його честь та гідність, які носять індивідуальний характер страждають від цих суспільнонебезпечних діянь. І саме суб'єктивна оцінка таких людей складає підставу для порушення кримінальної справи про такі злочини. Однак наявність чи відсутність таких суспільно небезпечних діянь, характер та ступінь їх суспільної небезпеки повинна встановлюватись судом, виходячи з його розуміння шкоди, яка заподіюється потерпілому. Такий підхід, на нашу думку, повністю відповідає як принципу законності так і принципу рівності громадян перед законом.

Наступний принцип – це принцип відсутності прогалин у законі й не надмірності кримінально-правової заборони. Цей принцип криміналізації тісно пов'язаний з принципами визначеності і єдності термінології та повноти складу. Застосування цього принципу передбачає досить серйозне теоретичне обґрунтування. Наслідками його не виконання є істотні зміни у кримінальному законі: може виникнути або зникнути основний склад злочину, з'являться або зникнуть кваліфіковані чи привілейовані склади тощо. На нашу думку, негативних змін від введення цих норм у кримінальний закон не буде і бути не може. А навпаки, кримінальний закон буде мати не тільки в собі розділ 3 Особливої частини «Злочини проти волі, честі та гідності особи», а і реально виконувати функцію кримінально-правової охорони честі та гідності особи як найвищої соціальної цінності в нашій державі разом з життям та здоров'ям особи. Таким чином, можна зробити висновок, що криміналізація наклепу в цілому відповідає усім кримінально-правовим системним принципам криміналізації.

Розглянемо тепер відповідність криміналізації цих суспільно небезпечних діянь загальноправовим системним принципам. Головна вимога до любой кримінально-правової норми – це її відповідність загальним принципам, які лежать в основі всієї системи права. Нормативно-правовим актом, який втілює всі ці принципи є Конституція України. Саме Конституція у відповідності зі статтею 8 має найвищу юридичну силу. Всі інші закони та нормативно-правові акти повинні прийматись на підставі Конституції України та мають відповідати її положенням. Тому одним із системно-правових принципів криміналізації є принцип конституційної адекватності. Стаття 3 Конституції України визнає життя та здоров'я, недоторканість, честь та гідність людини найвищими соціальними цінностями в нашій державі. В свою чергу, у відповідності з ч. 1 статті 1 КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей, таких як права та свободи людини і громадянина, громадського порядку та громадської безпеки тощо. Честь та гідність особи є найвищою соціальною цінністю. В правовій державі охорона честі та гідності людини та громадянина має особливе значення і ніщо не може бути підставою для їх приниження. Розділ 3 Особливої частини КК хоча і називається «Злочини проти волі, честі та гідності особи», але не містить у собі жодного злочину, безпосереднім основним об'єктом якого є честь та гідність особи. Тому криміналізація наклепу відповідає принципу конституційної адекватності криміналізації злочинів. Криміналізація цього суспільно небезпечного діяння відповідає і принципу системної несуперечливості криміналізації. У кримінальному кодексі немає норм, які суперечать нормам про злочини проти честі та гідності.

Принцип міжнародно-правової необхідності та припустимості криміналізації: Україна є повноправним членом міжнародної спільноти і повинна приводити своє кримінальне законодавство у відповідність із прийнятими на себе міжнародними обов'язками по боротьбі зі злочинністю. У відповідності зі статтею 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статтею 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та її основних свобод – кожна людина має право на захист від незаконних посягань на честь та гідність особи. Аналіз кримінального законодавства країн Європи (зокрема, Польщі, Швеції, Німеччини, Голландії, Іспанії) та країн колишнього СРСР (Росії, Білорусії, Естонії, Латвії, Таджикистану, Узбекистану) свідчить про те, що у всіх цих країнах таке суспільно небезпечне діяння, як наклеп визнається злочином і тягне за собою кримінальну відповідальність. Криміналізація наклепу буде повністю відповідати міжнародним обов'язкам нашої країни та відповідати нормам міжнародного права. І саме тому, криміналізація їх повною мірою відповідає принципу міжнародно-правової необхідності та припустимості криміналізації злочинів.

Наступним принципом, який відноситься до системно-правових є принцип процесуальної здійсненості кримінального переслідування. Цей принцип включає в себе дві складові: 1) процесуальна здійсненість переслідування; 2) наявність

матеріальних ресурсів для його здійснення. Автор підтримує точку зору І.М. Гальперіна, який визнає встановлення можливостей системи кримінальної юстиції у боротьбі з певними діяннями в якості єдиного принципу криміналізації без поділу на наявність матеріальних ресурсів та процесуальну здійсненність кримінального переслідування [6, с. 58]. Кримінальне переслідування можливе лише при наявності: 1) необхідних ресурсів для кримінально-правової заборони; 2) елементів складу злочину можливо встановити та доказати в звичайному порядку. Все це під силу правоохоронним та судовим органам нашої країни.

Таким чином криміналізація наклепу відповідає загальноправовим системним принципам криміналізації.

Але окрім відповідності загальноправовим системним та кримінально-правовим системним принципам криміналізація повинна відповідати групі соціальних та соціально-психологічних принципів. Соціальні та соціально-психологічні принципи можна розділити на три основні підгрупи: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні.

Серед юридико-кримінологічних принципів криміналізації домінуючу позицію займає принцип суспільної безпеки. Під суспільною безпекою розуміється об'єктивна якість діяння, яка визначається тією шкодою, яка цим діянням спричиняється або може спричинитися суспільству [7, с. 69]. Є загальновизнаним, що суспільна небезпечність за своєю природою являє об'єктивну властивість злочину, тобто не залежить від її законодавчої оцінки. На підставі цього можна зробити висновок про те, що визначення суспільної небезпечності того чи іншого діяння носить індивідуальний характер. Її аналіз необхідно проводити стосовно кожного окремого складу злочину. Це стосується і злочинів проти честі та гідності особи. Автор підтримує точку зору Н.О. Гурорової, яка вважає, що у межах дослідження загальних проблем криміналізації необхідно виявити основні чинники, які найбільш суттєво впливають на суспільну небезпечність посягань [8, с. 50]. «Значною мірою суспільна небезпечність визнається важливістю, цінністю суспільних відносин, які виступають об'єктом посягання» [9, с. 180]. А честь та гідність разом і з життям та здоров'ям та недоторканістю особи визнаються Конституцією України найвищими соціальними цінностями в нашій країні. Кожна людина має право на захист своєї честі та гідності від протиправних посягань. І це обумовлює достатній рівень цінності цих благ, який є достатнім для кримінально-правової охорони.

Іншим принципом, який відноситься до юридико-кримінологічних принципів є принцип відносної поширеності діяння. Він означає, що діяння, яке криміналізується повинно бути достатньо поширеним. «Будь яка спроба криміналізувати дуже поширені форми поведінки була б, безперечно, дисфункціональною, оскільки результат вийшов би за межі практичних можливостей кримінальної юстиції і тим самим була б зведена у норму безкарність діянь, які оголошені злочинними» [3, с. 217-218]. Дійсно, слід погодитись, що наклеп є досить поширеним. Але

урахування цього принципу криміналізації обумовлюється тим, що він буде віднесений до справ приватного обвинувачення. Саме потерпілий буде вирішувати звернутись чи ні йому до кримінально-правових заходів захисту своєї честі та гідності. Окрім цього, безкарність наклепу і є причиною його поширеності.

До юридико-кримінологічних принципів криміналізації відноситься і принцип неминучості впливу на суспільні відносини кримінально-правовими заходами. «Криміналізація діяння є доречною тоді і тільки тоді, коли немає і не може бути норми, яка достатньо ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права» [3, с. 220]. Інакше цей принцип має назву принцип економії кримінальної репресії. Дійсно криміналізація наклепу може приводити до негативних наслідків негативного формування особистості засуджених, деформації міжособистісних відносин, руйнування корисних суспільних зв'язків тощо. Але позитивні наслідки будуть значно вагомішими.

Перейдемо тепер до розгляду соціально-економічних принципів криміналізації. Досить близько з принципом економії репресії стоїть такий соціально-економічний принцип як принцип домірності позитивних та негативних наслідків криміналізації. «Встановлення кримінальної караності діяння припустимо тоді і тільки тоді, коли позитивні соціальні результати застосування кримінального права істотно переважають негативні наслідки криміналізації» [3, с. 220]. Криміналізація підлягають тільки ті діяння, які спричиняють достатньо серйозну матеріальну та моральну шкоду. Наклеп заподіює достатню серйозну психічну, а іноді і фізичну шкоду потерпілим. Окрім цього, притягнення до відповідальності за ці злочини дозволить попередити більш небезпечні злочини проти життя та здоров'я особи. Тому можна зробити висновок, що позитивні соціальні наслідки криміналізації наклепу будуть значною мірою переважати негативні наслідки, які теж будуть неминуче існувати. Саме це обумовлює відповідність криміналізації цих вчинків принципу домірності позитивних та негативних наслідків.

До соціально-економічних принципів криміналізації відноситься і принцип урахування можливостей кримінальної юстиції. Він включає в себе наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони та процесуальну можливість переслідування. Дійсно, в наявності повинні бути достатня кількість підготовлених працівників правоохоронних органів та суду для виявлення винних та притягнення їх до кримінальної відповідальності, а також організація виконання покарання за ці злочини. Це питання в майбутньому може бути вирішено в процесі судової реформи. Уже давно назріла необхідність введення в судову систему України інституту мирових суддів та і зараз кримінальна юстиція має всі можливості для реалізації кримінально-правової заборони таких суспільно небезпечних діянь.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що криміналізація злочинів проти честі та гідності в

цілому відповідає й усім соціально-психологічним принципам криміналізації.

Противники криміналізації наклепу наголошують на тому, що цей злочин має в собі досить багато оціночних ознак, які будуть ускладнювати його кваліфікацію. Але відповідь на це дає Н.Ф. Кузнецова яка наголошує, що особливості оціночних ознак полягають у їх законодавчо максимальній узагальненості внаслідок їх значної варіативності, яка залежить від конкретних обставин справи, що не дозволяє законодавцю їх формалізувати або описати. Однак КК завжди визначає родовий та видовий об'єкти всіх злочинів, форму вини, часто способи вчинення злочинів, їх мотиви (мету). Тим самим він фіксує характер суспільної небезпеки діянь, які не залежать від конкретних обставин справи [10, с. 50].

Таким чином, криміналізація наклепу відповідає всім необхідним принципам криміналізації суспільно небезпечних діянь і може бути визнана злочином згідно з законодавством про кримінальну відповідальність України. Думки окремих політиків, представників громадськості про те, що криміналізація наклепу є інструментом боротьби з журналістами, громадськими активістами лежать за межами наукового підходу і стосуються лише практики застосування цієї чи інших кримінально-правових норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Злобин Г. А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно-опасных деяний / Г. А. Злобин // Проблемы правосудия и уголовного права. [Сб. статей] / Под ред. Ларина А. М. – М. : ИГПАН, 1978. – С. 75-87.
2. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1972. – 352 с.
3. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация : монография / В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев, Г. А. Злобин. – М. : Наука, 1982. – 303 с.
4. Ковалёв М. И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе / М. И. Ковалёв // Советское государство и право, 1973. – № 11. – С. 168-173.
5. Питецкий В. В. Применение оценочных признаков уголовного закона: монография / В.В. Питецкий. – Красноярск: Издательство Красноярского Государственного университета, 1995. – 321 с.
6. Гальперин И. М. Уголовная политика и уголовное законодательство / И. М. Гальперин. // Основные направления борьбы с преступностью. [Сб. статей] / Под ред. Гальперина И. М., Курляндского В. И. – М. : Юридическая литература, 1975. – С. 52-64.
7. Коробеев А. И. Уголовная наказуемость общественно опасных деяний (основания установления, характер и реализация в деятельности органов внутренних дел) : учебное пособие / А. И. Коробеев. – Хабаровск : Издательство Хабаровской высшей школы МВД СССР, 1986. – 79 с.
8. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2001. – 384 с.
9. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны : монография / Н. И. Коржанский. – М. : Издательство Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.
10. Кузнецова Н. Ф. О законодательной технике в уголовном праве / Н. Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. Серия 11. Право. – 2004. – № 4. – С. 41-52.

УДК 343.41

ЩОДО ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ПЕНАЛІЗАЦІЙНОГО РОЗРАХУНКУ, ЯК СКЛАДОВОЇ НАУКОВОГО ОБГРУНТУВАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Лантінов Я. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Актуальність статті полягає в тому, що робиться спроба наукової розробки ефективних і збалансованих пропозицій щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ громадянського суспільства України. У цій публікації розглядаються питання пеналізації злочинів проти основ громадянського суспільства України, як складової частини кримінально-правової охорони.

Ключові слова: основи громадянського суспільства України, кримінальна відповідальність, покарання, науковий розрахунок.

Аннотация: Актуальность статьи заключается в том, что делается попытка научной разработки эффективных и сбалансированных предложений по совершенствованию уголовной ответственности за преступления против основ гражданского общества Украины. В этой публикации рассматриваются вопросы пенализации преступлений против основ гражданского общества Украины, как составной части уголовно-правовой охраны.

Ключевые слова: основы гражданского общества Украины, уголовная ответственность, наказание, научный расчет.

Annotation: The relevance of this article is that research is an attempt to develop effective and balanced proposals to improve criminal responsibility for crimes against the foundations of civil society in Ukraine. This paper addresses the penalization crimes against civil society in Ukraine, as part of the criminal-law protection.

Key words: foundations of civil society in Ukraine, criminal liability, punishment, scientific calculation.

Гострий соціальний конфлікт в Україні, що стався взимку 2013/2014 років, можна розглядати як нездатність органів державної влади України

забезпечити належну взаємодію з громадянським суспільством України. Усунення у майбутньому такого фактору загострення соціальних протиріч потребує реформування правової системи України взагалі і змін у положеннях національного кримінального права зокрема. Актуальність цієї